

УДК 352.07(477.7) «17/19»

Михайленко Г.М.

Херсонський державний університет

Черемісін О.В.

Херсонський державний аграрний університет

ДІЯЛЬНІСТЬ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В РОЗВИТКУ ОСВІТИ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТ.

Стаття присвячена аналізу діяльності органів міського самоврядування Таврійської губернії в розвитку освіти кінця XVIII – початку XX ст. Розглядаються проблеми становлення освітньої мережі в містах Таврійської губернії згідно з адміністративно-територіальним устроєм досліджуваного періоду. Головна увага звернена на фінансову підтримку навчальних закладів, які входили до відомства громадських установ. Водночас акцентується на тому, що за весь досліджуваний період часу міська влада не прийняла жодного рішення, пов'язаного з участю батьків в організації освітнього процесу. Зроблені висновки про те, що діяльність міського самоврядування Таврійської губернії в розвитку освіти була достатньо активною.

Ключові слова: Південь України, Таврійська губернія, міське самоврядування, заклади освіти, муніципалітет.

Постановка проблеми. На сучасному етапі українського державотворення відбувається реформування системи державного управління на принципах децентралізації, що потребує проведення широких реформ. Основною метою цих реформ є перетворення вже наявної адміністративної та самоврядної системи на ефективний чинник прискорення соціально-економічного розвитку регіонів. Вивчення історичного досвіду децентралізованої системи управління кінця XVIII – початку XX ст. дасть змогу дослідити переваги і недоліки в діяльності органів місцевого самоврядування. Саме цим і зумовлюється актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення складних проблем у діяльності міського самоврядування в галузі освіти було розпочато ще в XIX ст. Так, у роботі Ф. Андрієвського [1] детально описувалася ситуація зі станом освіти на Півдні України. Д. Горловський [2] у своєму дослідженні розглянув фінансові витрати на навчальні заклади. Д. Яворницький [7] звертав увагу на те, що наприкінці XVIII ст. Південь України планувався як зразковий в освітньому плані регіон імперії. О. Новікова захистила дисертацію з проблем народної освіти Російської імперії в Криму з кінця XVIII до початку XX ст. У її роботі акцентується увага на тому, що російський уряд активно про-

водив політику русифікації серед кримськотатарського та іноземного населення шляхом різних заохочувальних заходів, використовуючи міське самоврядування. Становище народної освіти порівнюється зі становищем на материковій частині Таврійської губернії і робиться висновок про те, що освітній рівень Кримського півострова та матеріальний рівень вчителів значно перевищував аналогі у материковій частині, а муніципалітети півострівної частини більшу частку кошторисів використовували на розвиток освіти, на відміну від територій материкової частини Таврійської губернії [11].

Постановка завдання. Серед невирішених раніше проблем можна відзначити недостатнє приділення уваги освітньому напрямку діяльності органів міського самоврядування досліджуваного періоду.

Тому у нашому дослідженні йтиметься про механізм дії інституту муніципальної влади в межах Таврійської губернії кінця XVIII – початку XX ст. у галузі діяльності самоврядування щодо розвитку освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом досліджуваного періоду міські думи Таврійської губернії приділяли велику увагу питанням, пов'язаним із покращенням стану освіти. Добробут міст залежав від підготовки

кваліфікованих кадрів, але, за статистичними даними, лише третина міських жителів на момент Міської реформи 1870 р. вважалася освіченою. Тому міськими думами з ентузіазмом приймалися рішення про відкриття нових навчальних закладів. Міська влада надавала матеріальну підтримку найбільш бідним студентам вищих навчальних закладів. Прагнення муніципалітетів відстояти авторитетність громадських установ відобразилося у приверненні широкої уваги громадськості до проблем у навчальних закладах, у створенні власних друкованих видань.

Ще наприкінці XVIII ст. циркулювала ідея російського уряду показати Південь України як позитивний, зразковий приклад для імперії у плані нових можливостей в освіті [7, арк. 4–5].

У кожному місті відкривалися різні навчальні заклади, народні школи, ліцеї, церковно-приходські, морехідні, аграрні та інші навчальні заклади. Міське самоврядування особливого відношення до їх організації й управління не мали. Більше прав на освіту мали галузеві міністерські відомства, місцеві адміністрації та накази громадського нагляду. Муніципалітети лише мали можливість проводити необов'язкові виплати на користь навчальних закладів із власного кошторису. Кожне місто індивідуально підходило до виконання освітньо-культурної програми.

Загальні дані про витрати міст Південної України на потреби народної освіти свідчать, що до 1870 р. муніципалітетами виділялися щороку кошти у такому розмірі: у Маріуполі – 286 руб. [3, с. 1–7] (2,3% від загального міського прибутку), у Херсоні – 6 000 руб. (12,8%) [10, с. 26–80], Бобринці – 400 руб. (7%), Єлисаветграді – 4 000 руб. (11,4%) [4, арк. 24–74], Овідіополі – 466 руб. (10,8%), Очакові – 584 руб. (11,1%), Миколаєві – 1 715 руб. (4%) [5, арк. 1–3], Бердянську – 3 215 руб. (7,3%), Євпаторії – 340 руб. (4%), Мелітополі – 285 руб. (9,5%), Бахчисараї – 980 руб. (10,3%), Балаклаві – 291 руб. (5,2%), Севастополі – 679 руб. (3%), Керчі – 4 471 руб. (7,2%) [8, с. 3–44; 9, с. 12–36].

Особливість освітньої діяльності установ міського управління Таврійської губернії полягала в тісному взаємозв'язку з державними установами, які були більш самостійними у своїй діяльності. Тривалий час більшість витрат робила саме держава: оплачувала працю вчителів шкіл, гімназій, прогімназій, а місто винаймало помешкання, забезпечувало опалення, освітлення та інші поточні витрати. Лише на початку 1870-х рр. міське самоврядування повністю взяло на себе

розв'язання питань народної освіти. У зв'язку з тим, що Миколаїв і Севастополь мали статус міст-портів військового призначення, на їх території діяли суднобудівні верфі, тут функціонували спеціфічні професійні навчальні заклади. Передусім це мореплавні класи, портова реміснична школа, які теоретично та практично готували майстрів для адміралтейства з усіх спеціальностей для портових робіт.

Центральним урядом Російської імперії перед інститутами самоврядування Таврійської губернії були поставлені такі освітні завдання: розширення мережі освітніх закладів, відкриття професійних навчальних установ, які б забезпечували країну необхідною кількістю кваліфікованих кадрів, залучення до навчального процесу всіх верств населення. Як показала практика, повністю подолати принцип становості у сфері освіти до кінця XIX ст. так і не вдалося, хоча певні зрушення в цьому напрямі відбулися.

Загалом чоловіча освіта була представлена краще, ніж жіноча. Найбільша частка освіченого населення припадала на жителів міст. Ступінь розвиненості освіти прямо пропорційно залежав від економічного стану родини. Тенденція виражалася в тому, що чим заможнішою була родина, тим кращу освіту здобували діти.

На думку автора, причину такого стану розвитку освіти можна побачити у відстороненості міських громад від діяльності закладів освіти. У жодному статуті або нормативному документі досліджуваного періоду ніколи не зазначалося про участь громадськості у діяльності навчальних закладів, а тому це призвело до абсолютної залежності останніх від галузевих міністерств та адміністрації і небажання витратити значні кошти на те, що від громадськості не залежало, тим більше, що витрати на освітньо-культурний напрям для самоврядування був не обов'язковим видом витрат.

Під час Кримської війни 1853–1856 рр. навчання в усіх освітніх закладах губернії було призупинене. Значна кількість була переведена в інші міста (Олешки, Маріуполь, Орехів та ін.) та продовжила свою діяльність. У залишених приміщеннях навчальних закладів Криму були розміщені поранені під час воєнних дій. Протягом 1855–1856 рр. навчання в освітніх закладах Таврійської губернії повернулося в довоєнний ритм [13, с. 48–56].

Внаслідок реформ середини XIX ст. держава пішла на структурні зміни в галузі фінансування освітніх закладів і ставлення міських громад до

їх діяльності. Так, були прийняті постанови про фінансування навчальних закладів із боку муніципалітетів настільки, наскільки це вважатиметься за потрібне. Міське самоврядування отримало право відкривати або закривати певні навчальні заклади на власний розсуд, визначати внутрішній порядок навчальних закладів, призначати або звільняти директорів або вчителів. Вплив Міністерства народної освіти визначався лише загальним наглядом за навчальними закладами. Дійсно, муніципалітети протягом другої половини XIX – початку XX ст. збільшували фінансування на освіту, але залежали від загального прибутку міського кошторису й обов'язкових правил щодо витрачання коштів на адміністративні неприбуткові заходи.

Тому, хоч витрати на освіту збільшувалися щороку і відкривалися нові навчальні заклади, а вчителі отримували постійні заохочувальні нагороди, цих коштів не вистачало на ремонти, закупівлю навчальних обладнань, посібників, опалення й інших заходи. Відношення міських громад до діяльності навчальних закладів було переорієнтовано зі структури міністерства народної освіти до структури міського самоврядування та його спеціалізованих комітетів і все одно не могло суттєво вплинути на освітній процес і його фінансування. Тому через апатичне ставлення міських громад до освітніх проблем нічого не змінилось. Муніципалітети діяли на власний розсуд, не завжди прислухаючись до думок городян.

За типологією міські навчальні заклади, що підпорядковувалися міському самоврядуванню, були поділені на: гімназії (чоловічі та жіночі), прогімназії (чоловічі та жіночі), реальні училища, вчительські школи, духовні навчальні заклади, церковно-приходські школи, міські училища за реформою 1872 р., повітові училища, початкові школи міністерства народної освіти, однокласні, недільні школи, єврейські училища, ремісничі школи, музичні, морехідні класи. Всі зазначені навчальні заклади мали певну специфіку узгодженості з органами міського самоврядування в тому чи іншому варіанті [14, с. 25–176].

За статистичними даними, у Таврійській губернії кількість витрачених на освіту коштів із міських бюджетів нараховувалася приблизно в сумі 542 700 руб. Найбільше на освіту витрачав муніципалітет Сімферополя, а найменше – у Балаклаві (0,8%) та Перекопі (0,2%). У середньому всі міста витрачали близько 10–15% від загального міського прибутку. Від земських органів самоврядування міські школи також отримували фінансове

забезпечення. Так, наприклад, у 1886 р. земство Таврійської губернії нарахувало допомогу міським школам у сумі 14 400 руб. За рішенням від 1887 р. ця стаття видатку була виключена з кошторису земства за рішенням губернських земських зборів [12, с. 197–234].

Загальна тенденція протягом другої половини XIX – початку XX ст. у політиці міського самоврядування щодо розвитку освіти зберігалася у таких кроках: поширенні та збільшенні мережі навчальних закладів і пропорційному збільшенні кількості учнів, що зумовило зростання відсотка освіченого населення; постійному збільшенні фінансування з міських бюджетів на мережу навчальних закладів. Різниця між чоловіками та жінками в освіті традиційно до початку XX ст. була однаковою, причому жінок у навчальних закладах було вдвічі менше, ніж чоловіків. Лише на початку XX ст. кількість жінок в освіті почала поступово збільшуватися.

В освітньому плані за багатьма показниками Таврійська губернія випереджала інші за кількістю навчальних закладів, в т. ч. і спеціалізованих національних. Міста губернії могли пишатися більшою кількістю грамотних мешканців, тут навчався найбільший відсоток дівчат. Ситуація різнилася у внутрішньому становищі навчальних закладів. Так, заробітна плата вчителів була вищою на території півострівної частини губернії, муніципалітети витрачали трохи більше коштів у Криму і відсоток освіченості (серед тих, хто отримав документи про закінчення навчальних закладів) був вищим у містах Таврійської губернії. Так, наприклад, відсоток освіченості в Ялті складав 31%, Сімферополі – 37%, Євпаторії та Перекопі – 35–39%, Феодосії – 35%, Мелітополі – 35%, Бердянську – 39%. І це з урахуванням того, що в містах кількість росіян переважала в материковій частині губернії, і вважалося, що в Криму ситуація з освітою краща. У принципі, це лише за рахунок включення до переліку повітів сільської місцевості. У містах материкової і півострівної частин губернії кількість освічених майже однакова. У дисертаційному дослідженні О. Новікова [11, с. 180–182] дійшла висновку, що муніципальна освіта була кращою в кримських містах, оскільки вони більш серйозно до цього ставилися. Автор із цим твердженням не погоджується і вважає, що це було пов'язано з політикою русифікації неросійського населення Криму. З цією метою були призначені значні фінансові винагороди за вивчення російської мови та встановлено правило, що для продовження освіти на більш високому рівні необхідно закінчити російськомовні навчальні

заклади. Але політика русифікації зазнала краху. Так, за підрахунками Ф. Андрієвського, найменше володіли російською мовою саме українці. Та, як виявилось, грамотність російськомовного населення не була високою. Серед знавців російської мови російськомовне населення регіону не посідало 1 місце, а найвищий показник (51%) знання російської мови був за єврейським населенням [1, с. 39–45].

Висновки. Отже, можна зробити висновки, що для міського самоврядування Таврійської губернії одним із пріоритетних напрямів діяльності була організація освіти. Виділяли з міських кошторисів від 10 до 20% прибутків, але цих грошей ледве вистачало на утримання невеликого штату викладачів та інших співробітників. Освітня діяльність міського самоврядування Таврійської губернії перебувала на достатньо високому рівні. На освітні заклади витрачалися великі кошти, але вони не відповідали всім нагальним потребам навчальних закладів.

Загалом у цій галузі міського господарства муніципалітети почувалися цілком самостійно, оскільки самі вирішували долю бюджетних коштів, які виділялися на поширення освіти. Індивідуально вирішували проблеми управління освітніми закладами, навіть заробітна плата вчителів у кожному місті різнилася. У регіонально-індивідуальному порядку громадські інститути влади вирішували проблеми створення необхідних галузевих комісій для контролю над освітніми закладами й визначали, якими індивідуальними правилами вони будуть керуватися у своїй діяльності.

Ступінь модернізації освітньої галузі в містах Таврійської губернії була кращою, ніж в інших регіонах. Водночас коштів постійно не вистачало, тому багато навчальних закладів роками існували без капітального ремонту. Робилися навіть спроби збільшити зарплатню викладачам, відкривалися нові школи, будувалася і модернізувалася інженерно-технічна інфраструктура, було зроблено багато інших корисних нововведень. Однак більшість міського населення не задовольняли ціни на освітні послуги, а тому ними просто не користувалися, хоча депутати муніципалітетів займалися благодійністю і відкривали навчальні заклади за власні кошти.

Специфіка міст Таврійської губернії у порівняльному відношенні полягала у вищих бюджетних витратах на освітню галузь. Хоча у відсотковому відношенні особливої різниці не було – 15–20% у містах всіх губерній Російської імперії, – кількість коштів у всіх була різна. Так, якщо для Таврійської губернії 20% – це 100 тис. руб., то для Правобережжя – 2–4 тис. руб., а для багатьох російських міст – 200–500 руб.

Зауважимо, що біло різне співвідношення учнів за гендерною ознакою. В українських губерніях розрив між чоловіками та жінками в отриманні освіти був значно меншим, ніж у російських губерніях. Там дівчат навчалось мало, порівняно з чоловіками. Різнилися губернії за соціальною ознакою серед учнів. В українських губерніях був значно вищим відсоток населення з освітою, ніж у російських, а Таврійська губернія за рівнем освіченості (наявністю свідоцтва про закінчення навчального закладу) була лідером серед південноукраїнських губерній і Донської області.

Список літератури:

1. Андриевский Ф. Статистическое описание Таврической губернии / Статистический справочник Российской империи. Симферополь : Тип. Таврического губернского земства, 1915. Ч. 1. С. 39–45.
2. Горловский Д.Н. Итоги 25-летия городского самоуправления Херсона. Херсон : Типография О.Д. Ходушиной, 1897. С. 26–80.
3. Державний архів Донецької області. Ф. 113. Оп. 1. Спр. 125. Арк. 1-7.
4. Державний архів Кіровоградської області. Ф. 78. Оп. 4. Спр. 1. Арк. 24–74.
5. Протоколы и журналы заседаний думы за 1912 год. Державний архів Миколаївської області. Ф. 222. Оп. 1. Спр. 1773. Арк. 1-3.
6. Приходо-расходная книга думы за 1872 год. Державний архів Миколаївської області. Ф. 222. Оп. 1. Спр. 1404. Арк. 23-64.
7. Яворницкий Д.И. История города Екатеринослава / Институт рукопису Національної бібліотеки ім. В. Вернадського. Ф. 1. Спр. 22021. Арк. 4-5.
8. Материалы для составления предположений об улучшении общественного управления в городах. Санкт-Петербург : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1863. Т. 2. 680 с.
9. Отчет Севастопольской городской управы о движении городских и других сумм за 1876–1877 гг. Севастополь: Типография городского управления, 1878. С. 12–36.
10. Горловский Д.Н. Отчет Херсонской городской управы за 1893–1896 гг. Херсон : Типография О.Д. Ходушиной, 1897. С. 26–80.

11. Новікова О.В. Державна система народної освіти Російської імперії в Криму (кінець XVIII – початок XX ст.) : дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01. Дніпропетровськ, 2009. С. 180–182.
12. Памятная книжка Таврической губернии на 1889 г. Симферополь : Тип. «Крым», 1888. С. 197–234.
13. Шпигель Ф. Учебные заведения Таврической губернии во времена Крымской войны. *Известия Таврической ученой архивной комиссии*. 1904. № 36. С. 48–56.
14. Южная Россия. Путеводитель по городам. Николаев : Русская типо-литография, 1896. С. 25–176.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГОРОДСКОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ ТАВРИЧЕСКОЙ ГУБЕРНИИ В РАЗВИТИИ ОБРАЗОВАНИЯ КОНЦА XVIII – НАЧАЛА XX ВВ.

Статья посвящена анализу деятельности органов городского самоуправления Таврической губернии в развитии образования конца XVIII – начала XX вв. Рассматриваются проблемы становления образовательной структуры в городах Таврической губернии согласно административно-территориальному устройству исследуемого периода. Главное внимание сосредоточено на финансовой поддержке учебных заведений, которые входили в ведомство гражданских учреждений. Делается акцент на том, что за весь исследуемый период времени городская власть не приняла ни одного решения, связанного с участием родителей в организации учебного процесса. Сделаны выводы о том, что деятельность городского самоуправления Таврической губернии в развитии образования была достаточно активной.

Ключевые слова: Юг Украины, Таврическая губерния, городское самоуправление, учебные учреждения, муниципалитет.

THE ACTIVITY OF THE MUNICIPAL SELF-GOVERNMENT OF TAVRIISKA PROVINCE IN THE DEVELOPMENT OF EDUCATION IN THE LATE 18TH – EARLY 20TH CENTURIES

The paper presents the analysis of the activity of the municipal self-government bodies of Tavriiska province in the development of education in the late 18th – early 20th centuries. It looks at the problems of the formation of an educational network in the towns of Tavriiska province considering the administrative-territorial structure of the period under study. It pays much attention to the financial support of the educational institutions which were a part of the administrations of public institutions. Additionally, the study focuses on the fact that the local authorities did not make any decisions related to the participation of parents in organizing the educational process throughout the entire period under study. The conclusions are drawn that the activity of the municipal self-government of Tavriiska province in the development of education was dynamic enough.

Key words: South of Ukraine, Tavriiska province, municipal self-government, educational institutions, municipality.